

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2020.25-26.5>

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ КОНЦЕПЦІЙ БРУНО ЛАТУРА ТА МАНУЕЛЯ ДЕЛАНДА

Наталія Шолухо

*Харківська державна академія культури
Бурсацький узвіз, 4, м. Харків, 61057, Україна
e-mail: natellaSh@gmail.com*

У статті виокремлено та проаналізовано антропологічний складник «пласких онтологій» на прикладі концепцій Бруно Латура та Мануеля Деланда. Увага філософської спільноти до «пласких онтологій» розглянута як альтернатива постмодерну. Заперечення привілейованого становища суб'єкта й заміна терміна «суб'єкт» на термін «об'єкт» визначено як чільні ознаки нової течії та причину перегляду проблеми суб'єкта культури у філософії XXI ст.

Зазначено, що зв'язок між природою та культурою, матеріально-речовий вимір культури та статус суб'єкта обрані в концепціях Б. Латура та М. Деланда для розгляду крізь призму антропологічних питань. Доведено, що класична модель суб'єкта як того, хто вмщує природне й людське, не заперечується «пласкими онтологіями». Б. Латур і М. Деланда перетин людського та природного локалізували не в бутті, а в суб'єкті. Показано, що М. Деланда за допомогою терміна Дельоза «асамбляж» указав на доіндивідуальні природні витоки суб'єкта, тоді як Б. Латур через категорію «актант» подав спрощену модель суб'єкта як того, хто позбавлений тотожності через постійну трансформацію та оперує чуттєвими образами матеріально-речової культури. Зауважено, що філософські концепції Б. Латура та М. Деланда уможливають існування моделей дійсності, у межах яких культура існує без легалізації суб'єктом. М. Деланда показав культуру як мережу взаємопов'язаних складників без кордонів і глибини. Б. Латур дав максимально необмежений зміст культури через комбінування її складників і їх сенсів. Статус суб'єкта культури в «пласких онтологіях» показано як такий, що змінюється через опис суб'єктів та об'єктів як різних за походженням, але рівних за статусом. Наголошено на тому, що суб'єкт культури не знецінюється, а набуває сенсу як той, хто репрезентується через дію.

У висновках зазначено, що антропологічна оптика «пласких онтологій» показала зміщення наголосу із суб'єкта культури на культурні практики. Саму культуру за сукупністю характеристик у концепціях Б. Латура та М. Деланда визначено як мережу різних за походженням феноменів культури, які мають рівнозначний статус і мінливі характеристики.

Ключові слова: актант, антропологія, культурні практики, «пласкі онтології», суб'єкт культури.

Вступ. Концептуальна вичерпність постмодерністської філософії наприкінці XX ст. зумовила пошуки новітніх пояснювальних моделей дійсності серед широкого кола гуманітарних течій і напрямів. У XXI ст. одним із флагманів філософського світу стали так звані «пласкі онтології» – теорії І. Богоста, І. Гармана, М. Деланда, Б. Латура, Дж. Ло та ін., спільним місцем філософських думок яких є відмова в першому наближенні від класичної категорії «суб'єкт» й погляд на буття як на розгалужену мережу об'єктів. Проте залучення антропологічної оптики до цієї філософської течії демонструє імпліцитну наявність суб'єкта при зміні понятійно-категоріального апарату, що зумовлює порушення проблеми концептуалізації суб'єкта й репрезентації його в полі культури крізь призму

«пласких онтологій». Для української філософської думки розв'язання цього питання стане як відповідністю загальносвітовій інтелектуальній динаміці, так і відповіддю при вирішенні проблем, зумовлених необхідністю формування портрета суб'єкта української історії, свідомого громадянина сучасності, учасника волонтерського руху, а також суб'єкта сучасної української культури як такого, чії функції та модель зумовлені різноплановістю поступу самої української культури загальнонаціонального, регіонального й локального масштабів.

Актуальність проблеми. Артикуляція нагальних проблем ХХІ ст. у парадигмі «пласких онтологій» потребує порушення питання про трансформацію антропологічних конструкцій. Бруно Латур і Мануель Деланда у власних філософських пошуках унаочнили можливі траєкторії руху думки про суб'єкта, хоча й ліквідували цю категорію. Отже, актуальності набуває проблема репрезентації суб'єкта в «пласких онтологіях», понятійно-категоріальний апарат і концептуальні позиції яких заперечують термін «суб'єкт», натомість демонструють його проблематику та функціонування в просторі культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як дослідницький інструментарій «пласкі онтології» залучені до розвідок П. Гіллена [1], який проаналізував за їх допомогою арт-практики; І. Богоста, який вивчав відеоігри; К. Майорової, яка показала стан міської архітектури; а також у нашому дослідженні [6], присвяченому тілесності в серіалі. Безпосередньо зіставлення філософських концепцій Б. Латура та М. Деланда наявне в розвідці ще одного представника «пласких онтологій» – Г. Гармана [5], проте у вимірі зіставлення обох мислителів із реалізмом. Отже, екстраполяція «пласких онтологій» на широкий гуманітарний контекст має певну хронологію, тоді як її антропологічний складник не розглянуто, тому все ще потребує артикуляції та формування цілісної моделі. Однією з перших спроб у цій царині й стане стаття.

Мета статті – здійснити філософську рефлексію антропологічної складової «пласких онтологій» на прикладі концепції Бруно Латура та Мануеля Деланда. Відповідно до мети, необхідно знайти відповіді на питання, як установлюється в «пласких онтологіях» зв'язок між природою та культурою стосовно суб'єкта культури, показати зміну статусу суб'єкта в системі позицій культури, а також виокремити специфіку інтерпретації матеріально-речового виміру культури в «пласких онтологіях».

Виклад основного матеріалу. Спроможність постмодерну бути джерелом сенсів вичерпала себе наприкінці ХХ ст., паралельно із цим філософія кінця ХХ – початку ХХІ ст. продемонструвала формування течій, які претендували на статус пояснювальних настанов дійсності. Зокрема, філософські пошуки І. Богоста, Г. Гармана, М. Деланда, Б. Латура, Дж. Ло, об'єднані спільною назвою «пласкі онтології», містять потужний евристичний потенціал, проте через їх формування, що все ще триває, ускладнюється їх рефлексія, тим більше виокремлення складників і впорядкування філософської парадигми мислення на новий лад. Утім накопичений багаж «пласких онтологій» нині вже уможливує порушення засадничих для філософії питань, зіставлень позицій окремих представників і проєкцію на форми культури для унаочнення пізнавальних можливостей цієї філософської течії. Саме тому не зайвим буде порушити питання про антропологічний зміст позицій Бруно Латура та Мануеля Деланда в їх зіставленні та вписуванні до загального інтелектуального ландшафту «пласких онтологій».

Необхідно зазначити, що філософія Б. Латура, яку він визначив як «акторно-мережева теорія», стосовно до «пласких онтологій» М. Деланда, на думку, зокрема, колективу акторів А. Писарева, С. Астахова та С. Гавриленка, є доволі умовною та пояснюється «суміжністю завдань і певних концептуальних рішень» [4, с. 17]. Проте ця ж характеристика розповсюджується дослідниками безпосередньо й на «пласкі онтології». Натомість

наша розвідка йде вслід за Г. Гарманом, який здійснив компаративний аналіз думок Б. Латура та М. Деланда «на засадах реалізму та реабілітації речей» [5, с. 1], адже Б. Латур та М. Деланда однаково заперечували наявність однієї субстанції як першоджерела, що зумовило б його пріоритетне становище в бутті й закріпило б ієрархічну світобудову. Обидва мислителі залучають категорії «об'єкти» і «мережі», наповнюючи їх новим змістом і демонструючи самодостатність своїх теорій відносно класичної філософської парадигми. Отже, рецепція філософських думок Б. Латура та М. Деланда в антропологічній оптиці уможливило виокремлення спільних місць.

Фундатор філософської антропології М. Шелер ще на початку ХХ ст. визначив модель суб'єкта як зумовлену перетином природного, духовного та космічного. Співвіднесення цієї моделі із системою координат «пласких онтологій» не заперечує самого суб'єкта, а залучає іншу термінологію та зміщує наголос із проблематичності на декларативність, тимчасово нівелюючи гостроту погляду на суб'єкта культури як синтез природного та «штучного» (у значенні культурного або соціального). Як епатжно зазначив Г. Гарман: «Людський суб'єкт ... остаточно втрачає свій статус Імператора філософії» [5, с. 2].

Залучення «пласкими онтологіями» терміна «об'єкт», як на перший погляд, уможливило рівні права між суб'єктами й об'єктами в класичному розумінні. Згодом розглянемо, як це вплинуло на матеріально-речовий вимір буття. Наразі варто зупинитися на тому, як цей концептуальний зсув вплинув на модель суб'єкта як на поле перетину природного та культурного.

Площина – новий вимір суб'єкта культури.

У Б. Латура та М. Деланда простежується динамічна модель буття з варіативним змістом. Межі культури й суб'єкта не мають умовних перешкод для переходу в поле природного, яке, у свою чергу, вільно входить у культурне. Відбувається перехід із глибини на поверхню та ліквідація відмінності між внутрішнім і зовнішнім. Або словами Г. Гармана про філософію Б. Латура: «Усі об'єкти знаходяться на одному рівні: хімікати, армії, корпорації та ідеї ... матеріалізм негайно відпадає; філософія більше не окропляє святою водою будинок із привидами» [5, с. 7].

Такі ж трансформації відбуваються в структурі суб'єкта, що в обох філософів не візуалізується, проте посилання на Ж. Дельоза спонукає звернутися до його разом із Ф. Гваттарі концепції «тіла без органів» не в значенні заперечення анатомії, а в значенні перепрочитання її як відсутності фізичних констант, що зумовлено здобутками пластичної хірургії, ендокринології, дієтології та фітнесу.

Чим же замінено суб'єкта в Б. Латура та М. Деланда? Б. Латур залучає термін «актант», за яким закріплює широкий семантичний спектр – це той, хто виконує дії. Тобто «актантом» є будь-який об'єкт, починаючи від речей і закінчуючи складним соціальним утворенням мегаполісу. Проте варто наголосити на тому, що дія є засобом конституювання «актанта» в бутті, природа його мінлива, а тотожності він досягає через роботу з чуттєвими образами як зв'язком з іншими «актантами». Цей ресурс суб'єктності виокремлює його серед загалу буття, чим дає змогу уникати сюрреалістичних ситуацій із наділенням зв'язку між мушлею та президентом. Тобто антропологічний принцип хоча й спростовується, проте визначає вектор думки філософа.

Однак у цій позиції простежується слабке місце через редукцію авторської думки до семіотики культури. Так, Б. Латур указав на взаємини між речами в лабораторії як ідеальну модель зв'язку між об'єктами: «Завдяки, а не всупереч штучності й обмеженості експериментальної ситуації досягається найбільш величній ступінь близькості між словами та речами» [2, с. 28]. Тобто Б. Латур пояснює саму механіку взаємодії елементів, які

в класичній філософській парадигмі належать до різних вимірів буття. Проте залучення чуттєвого досвіду й апелювання до семіотичної парадигми, за якою слово, річ і думка тотожні, обертає вектор роздумів Б. Латура на початок його рефлексії.

У свою чергу, М. Деланда залучив термін уже згаданого Ж. Дельоза «асамбляж» не в дельозовому тлумаченні, за яким «взаємини мають змінюватися поза термінології змін» [7, с. 11], а в значенні доіндивідуальних компонентів суб'єкта з наголосом на поверхні та відсутності глибини. Важливою для дослідження є спроба М. Деланда вказати на доприродність, дологічність формування змісту суб'єкта, що дає змогу рухатися вглиб за цим напрямом. Хоча нинішній стан розробки «пласких онтологій» поки що не дає змоги виокремити першоджерело, варто зазначити, що визначення первинності природи над культурою або навпаки ліквідує сутність цієї філософської течії, адже уможливить розбудову ієрархічної структури суб'єкта, що суперечить її методологічним і концептуальним засадам.

Повернімося до думки М. Деланда, який, так само як і Б. Латур, із пересторогою зазначив, що можливі не будь-які комбінації компонентів, а ті, що мають «емерджентні якості», тобто спроможність до формування образів, спираючись на чуттєвий досвід, а відтак здатність до культурних практик і трансформації навколишнього середовища. Аналогічного висновку дійшов І. Гарман: «Абсурдність асамбляжу Океан – Екс-канцлер – Монета – Квасоля, недолугість його як усього лише плоду уяви частково демонструється тим, що не має впливу на якихось своїх учасників» [5, с. 10]. Отже, анархічний і революційний номінально, проте орієнтований на антропологію змістовно, хід думок Б. Латура та М. Деланди виокремлює суб'єкта культури серед загалу об'єктів, хоча й не залучає для цього звичного терміна. На те саме вказав сам Б. Латур, коли зазначив, що його думки, як представника акторно-мережевої теорії, не заперечують суб'єкта, а формують новий погляд на об'єкта: «Саме в цих роботах «не люди» – мікроби, мушлі, каміння та кораблі – по-новому постали перед соціальною теорією» [3, с. 80]. Отже, декларування перетину природного та культурного демонструє невичерпаність їх взаємного заглиблення в суб'єкті та експлікації в соціальному.

Суб'єкт культури: ліквідація або реструктуризація?

Як саме змінюється статус суб'єкта в системі позицій культури? Спільним місцем у конструюванні суб'єкта Б. Латуром і М. Деландою постав естетичний досвід як опосередковані взаємини між матеріальним і символічним вимірами культури, які саме в латурівському «актанті» й деландівському «асамбляжі» трансформувалися в такі, що взаємодіють на паритетних засадах, хоча цей висновок суперечить тезі І. Гармана, що «прийняти віртуальне як рішення – означає увести філософію від конкретних об'єктів» [5, с. 30]. Закріплення самими філософами за «актантом» та «асамбляжем» здатності до формування образів як того, що зумовлює їх тотожність при мінливості інших ознак і властивостей, указує на методологічну й концептуальну потребу в символічному, віртуальному, суб'єктному образі реальності, що виокремлюватиме об'єкти від їх образів і розставлятиме наголоси в пласкому просторі культури, що демонструють в «актанті» Б. Латура та «асамбляж» М. Деланда. Радикальне заперечення віртуального І. Гарманом при інтерпретації «пласких онтологій» позбавляє об'єктів взаємодії, а світобудову – динамічності.

Також варто звернути увагу на те, що всі спроби залучити «пласкі онтології» як методологію дослідження феноменів культури демонстрували потребу доповнення суб'єктами. Яскравим прикладом є аналіз П. Гілленом інституту кураторства в арт-просторі за допомогою акторно-мережевої теорії Б. Латура, де дослідник, зокрема, зазначив: «Люди об'єднуються на час, аби реалізувати проект, після чого їхні шляхи зазвичай знову розходяться. Взаємини утворюються тому, що протягом короткого проміжку часу в людей

є спільна мета» [1]. Тобто при екстраполяції «пласких онтологій» на простір, у цьому разі мистецтвознавчих студій, без підключення суб'єктів мистецтва дослідження було б неможливим. Більше того, відверто антропологічний зміст функціонування виставкових просторів, згідно з акторно-мережевою теорією, простежується в тому, що П. Гіллен виважено розглядає взаємодію складових компонентів мережі як тимчасові творчі взаємини, ніяк не допускаючи ототожнення з ними експонатів, приміщень або абстрактних категорій економіки й творчості.

Культура без суб'єкта: естетика як зв'язок між об'єктами.

Що ж пропонують «пласкі онтології» в погляді на матеріально-речовий вимір культури? Суголосно Б. Латур та М. Деланда посилюють позиції об'єктів у значенні будь-яких складників буття. Обидва філософи уможливають концептуалізацію культури як такої, що існує не тому, що легалізована суб'єктом, а як наділеної онтологічним статусом. Можна зробити припущення, що прописування механізму, за яким культура набуватиме вторинного щодо суб'єкта статусу, зумовить так само розбудову ієрархії, що суперечить засадничим положенням «пласких онтологій».

Натомість матеріально-речові складники буття наділяються властивостями взаємин на засадах координації, а не субординації. Через поняття «мережі» не в технічному значенні, а в значенні зв'язку між об'єктами, який не має потреби в поверхні. Ці зв'язки мають онтологічний характер, тобто не потребують обґрунтування їх установаження й трансформації, так само як і не мають потреби в матеріальній площині під собою. Важливим є те, що між цими зв'язками площина відсутня, тобто мережа має не тимчасовий, а перманентний, онтологічний характер. Отже, сутність матеріально-речового виміру буття зміщується від феноменології речей до динаміки їх взаємин.

Утім варто вказати на декларативність уваги до речей з боку «пласких онтологій», адже матеріально-речовий вимір як такий залишається осторонь їхньої уваги, тоді як зв'язки, які є не тільки змістом їхніх взаємин, а й тканиною буття, стають середохрестям аналізу та сутністю культури. Фронтальне дослідження об'єктів як складників реальності заміщується рефлексією над образами цих речей як запорукою зв'язків між ними. Б. Латур та М. Деланда розбудовують необмежену модель матеріально-речового виміру культури, складники якої мають гетерогенну природу, а зв'язки заперечують субординацію.

Важливим є те, що всі зв'язки між об'єктами встановлюються, реалізуються й трансформуються на поверхні, точніше, ці зв'язки і є поверхнею, а між ними чи під ними будь-які феномени культури або культурні практики не припустимі. Хоча на початку своїх роздумів М. Деланда пропонував сприймати локалізації в просторі в прямому сенсі, зазначаючи: «Концепт територіалізації має бути зрозумілий передусім буквально» [7, с. 12]. Проте подальший текст продемонстрував відхід від конкретики до конструкту. Тобто в «пласких онтологіях» установається тотальна мережа, яка перебуває в стані динаміки й не має просторових або змістових обмежень.

Натомість мінливість, тимчасовість, трансформаційна природа стають ознаками речей і предметом для роздумів Б. Латура та М. Деланда. Варто зазначити, що ці властивості демонструють свою працездатність при підключенні «пласких онтологій» до аналітики сучасних культурних практик. Так, П. Гіллен, досліджуючи арт-кураторство, зазначив: «Навіть сімейні взаємини розглядаються як тимчасовий проект, мета якого – виховання дітей: коли мета досягнута, батьки можуть спокійно розійтися» [1]. Тобто прискорений темп життя ХХІ ст. пояснюється як зумовлений акторно-мережевою теорією, за якою всі зв'язки між суб'єктами культури мають тимчасовий характер.

Окрім того, відсутність чітких характеристик об'єкта, окрім дескриптивних ознак, разом із динамічною природою їх взаємин зумовлюють залучення «пласких онтологій»

до аналізу таких феноменів культури, як соціальні інститути. Політика, економіка, релігія, мистецтво та інші розглядаються як відкриті структури. Так, відбувається театралізація політики, приватне життя в соціальних мережах стає публічним, а культурна спадщина завдяки арт-менеджменту обертається на прибуткову сферу.

Висновки. Отже, філософська рефлексія складника «пласких онтологій» на прикладі концепції Бруно Латура та Мануеля Деланда виявила їх антропологічний зміст. Суб'єкт культури, змінений термінологічно («актант» у Б. Латура й «асамбляж» у М. Деланда), але не змістовно, завдає загальний напрям динаміки культури, хоча й не визначає її сенсів. Матеріально-речовий вимір культури наділяється в «пласких онтологіях» не феноменологічним змістом, а функціональним складником, де чільною ознакою стає мінливість зв'язку між феноменами культури та культурними практиками. Взаємини між об'єктами зумовлені координацією, що зумовлює собою поле культури, яке не потребує легалізації суб'єктом.

Перспективним для подальшого дослідження є залучення антропологічної моделі «пласких онтологій» до формування портрета суб'єкта української культури як адаптованого до гетерогенної за походженням і динамічної площини.

Список використаної літератури

1. Гиллен П. Курируя с любовью, или призыв к нефлексибельности. *Художественный журнал*. 2011. № 81. URL: http://moscowartmagazine.com/issue/16/article/220?fbclid=IwAR3CHtYnZkukQX9m94Ta1A4Nw_X68JVmGxPPmJmBPqS2EF7RHKER1kfCdRg (дата звернення: 26.03.2020).
2. Латур Б. Когда вещи дают сдачи. *Вестник Московского университета. Серия 7 «Философия»*. 2003. №7. С. 20–39.
3. Латур Б. Пересобирая социальное. Введение в акторно-сетевую теорию. *Экономическая социология*. 2013. № 2. С. 73–88.
4. Писарев А., Астахов С., Гавриленко С. Акторно-сетевая теория: незавершённая сборка. *Логос*. 2017. № 1 (116). С. 1–40.
5. Харман Г. Сети и ассамбляжи: возрождение вещей у Латура и Деланда. *Логос*. 2017. № 3. С. 1–34.
6. Шолуха Н.С. Естетика тілесності в об'єктно-орієнтованій онтології (на прикладі серіалу «Світ Дикого Заходу»). *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2019. Вип. 23. С. 113–118.
7. DeLanda M. *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*. London : Continuum, 2006. 160 p.

ANTROPOLOGICAL MEASUREMENTS OF THE CONCEPTS OF BRUNO LATOUR AND MANUEL DELANDA

Nataliia Sholukho

Kharkiv State Academy of Culture
Bursatsky descent, 4, Kharkiv, 61057, Ukraine
e-mail: natellaSh@gmail.com

The anthropological component of “flat ontologies” is highlighted and analyzed on the example of the concepts of Bruno Latour and Manuel Delanda. The philosophical community’s attention to the “flat ontologies” is considered to be alternative to the postmodern. The denial of the privileged position of the subject and replacement of the term “subject” to the term “object” are defined to be the main signs of the new sect and the reason for the revision of the culture subject problem in

the philosophy of the 21st century. It has been established that the relationship between nature and culture, the material dimension of culture and the status of the subject are chosen in the concepts of B. Latour and M. Delanda for consideration through the lens of anthropological issues. It has been proven that the classical model of the subject as someone who combines natural and human is not challenged by the “flat ontologies”. Latour and Delanda localized the intersection of human and the natural not in being, but in the subject. Delanda, with the help of Deleuze’s term “assemblage” pointed to the individual natural origins of the subject. Whereas Latour through the category “actor” submitted a simplified model of the subject as someone who is deprived of identity due to constant transformation and operates on sensual images of material culture. It is observed that the philosophical concepts of Latour and Delanda make models of reality, within which culture exists without legalization by the subject, essential. Delanda showed culture as a network of interconnected constituents with no boundaries and depth. Latour gave the maximum unlimited content of culture by the infinity of combining its components and their meanings. The status of the subject of culture in the “flat ontologies” is shown to be changed through the description of subjects and objects different by origin but equal by status. It is noted that the subject of culture is not devalued, but gains the meaning as the one represented through the action.

It is noted in the conclusions that the anthropological optics of the “flat ontologies” showed the turning of the focus from the subject of culture toward the cultural practices. Culture itself, by the combination of characteristics in the concepts of Latour and Delanda, is defined as the network of cultural phenomena different by origin, having equal status and changing characteristics.

Key words: actor, anthropology, cultural practices, “flat ontologies”, subject of culture.